

A GENDARMENMARKT ÉS A NÉMET DÓM

Tanulmányutunk egy belvárosi sétával kezdődött, amely a Főpályudvartól a kormányzati negyeden a Pariser Platzon és az Unter den Lindenen át vezetett a Schlossplatzig, illetve a Museumsinselig. Ez a történelmi és az újjáépített Berlin központja, mai origója. Ennek során jutottunk el a Berlin – sőt Európa – egyik legszebb tereként emlegetett Gendarmenmarktra. És valóban: az első benyomásunk a tér **tágassága és nagyvonalúsága** volt. A *tágasság* a tér léptékéből, leburkolt, megszakítatlan folytonosságából adódik, ugyanakkor a folyamatos térben, az egységes burkolatból kiemelkedő monumentális épületek adják meg a tér hangsúlyait, *nagyvonalúságát*. A tér két oldalán álló, francia és német dóm szimmetrikusan elhelyezett díszes épületei, karcsú, magas tornyai és közöttük Schinkel szigorúan szerkesztett, kompakt egykori színházépülete, amely a legutolsó átépítés (1979-1984) óta koncertteremként működik. Ezek alapján joggal használják rá az *építészeti tér* elnevezést.

1. kép: Gendarmenmarkt

A tér minden elemében mesterséges, alakított képződmény, amely magán hordozza korszakok, évszázadok alakításának lenyomatát. A 17/18. század fordulóján a város nyugati irányú kiterjesztése során alakult ki a formálódó Friedrichstadt részeként. A városrész központjának szánt tér a sakktáblaszerűen tervezett utcák hálózatában három tömb kihagyásával 1688-ban létesült Johann Arnold Nering tervei alapján. Eleinte piactérként működött, de hamarosan itt kapott helyet két templom is. 1701 és 1705 között létesült a Franciaországból vallási okok miatt elüldözött és a nagy választófejedelem által befogadott hugenotta közösség temploma, amelynek a Charentone-Saint-Maurice-ban elpusztított templomuk volt az előképe. A tér déli oldalán elhelyezkedő párját, az ötosztatú evangélikus német templomot 1701-1708 között Carl von Gontard és Martin Grünberg tervei alapján Giovanni Simonetti építette. A piaci és a vallási funkcióhoz nem sokkal később katonai is társult, amikor egy nehézlovas ezredet (gens d'armes) telepítettek a térre. A katonai és a piaci funkcióból következett a tér elnevezése: Gendarmenmarkt, amely azonban paradox módon csak azután gyökeresedett meg, amikor a katonaságot már kitelepítették innen, s egy új, a későbbiek meghatározó funkció: a *kulturális* jelent meg. A két templom között 1774-ben színház létesült, illetve a felvilágosult-abszolutista uralkodó, Nagy Frigyes parancsára 1780 és 1785 között a két templom reprezentatív céllal történő továbbépítésére került sor, amelyhez a mintát állítólag a római Piazza del Popolo két temploma jelentette. Az eredeti templomépületekhez csatlakozó, de azokhoz sem formailag, sem léptékben nem igazodó, csak reprezentatív, városképi funkciót betöltő, 78 méteres tornyokat Carl von Gontard tervei alapján Georg Christian Unger fejezte be. A görög kereszt alaprajzú alépitmény három oldalról oszlopcsarnokos, timpanonos bejáratot kapott. A látványos épületek alapján terjedt el a két templomról a „dóm” elnevezés.

2. kép: A német dóm

A léptékváltás lökést adott a színházépület továbbfejlesztésének is. Carl Gotthard Langhans, a Brandenburgi Kapu építésének tervei alapján 1802-ben elkészült a Nemzeti Színház új épülete, amely azonban 1817-ben tűzvész áldozata lett. Így került sor Schinkel megbízására, aki 1818 és 1821 között építette meg a ma is álló épületet. Schinkelnek fel kellett használnia a korábbi épület alapjait és a ion oszlopos portikuszt, ami nem akadályozta meg abban, hogy teljesen átalakítsa az épület térbeli elhelyezkedését és karakterét. Az épület fő nézetét a felvezető díszlépcsővel a tér felé fordította, ezáltal egységes kompozícióba foglalta a három épületet. Kapcsolatukban egyszerre érvényesül szimmetria és aszimmetria. Szigorúan szimmetrikus Schinkel klasszicista színházépülete,

és szimmetrikus a két dóm tornya, illetve ezek szintén templomot idéző alépitménye. A vertikális, késő barokk tornyokat ugyanakkor jól ellenpontozza a színház horizontálisan szétnyíló tömege, miközben az épület középrészét a portikusz és a kettős pedimentum vertikálisan is tagolja, hatásosan fokozza. Az épület tömegeinek tagolása jól olvashatóvá teszi a mögöttük rejlő funkciókat: a középrészben kapott helyet a színház, a baloldalon egy kisebb koncertterem, illetve az uralkodó kifejezett igényének megfelelően egy reprezentatív fogadó tér, a jobb oldalon pedig próbatermek és raktárak létesültek. Az egész épület formanyelvének megválasztása, „karaktere” világosan kifejezi a kulturális rendeltetést. Schinkel görög építészeti előképre nyúlt vissza, illetve az épületet díszítő szimbolikus program elemeit is a görög mitológiából merítette. Az előképválasztás nem jelentett másolást, az építész sokkal fontosabbnak tartotta a görög építésmód következetes végigvitelét: mellőzte a boltíveket, és az oszlop-gerenda szerkezetet alkalmazta. A rusztikázott, zárt alsó szint a pódium szerepét tölti be, ilyen módon „a művészet templomát” fölé emeli a mindennapi élet forgatagának. A tér felől széles lépcső vezet fel a fő szintre, amelyet a „kultúra templomaként” oszlopcsarnok és kettős timpanon koronáz meg. (A bejárat egyébként a lépcső alatt, a járószintről nyílik, tehát a lépcsőnek elsősorban reprezentatív funkciója van.) A portikusz ion oszloprendjének léptéke és tagolása határozza meg a lábazati és a főpárkány által vízszintesen lezárt tömeget: ezt viszi tovább az oldalszárnyak két szint magas szélső pilaszterei és az erőteljes párkányok által keretezett rész feleződő pilaszterrendje is. A modern szerkezeteket is idéző vázas kialakítás nagy megnyitásokat tett lehetővé.

3. kép: Schinkel színházépülete

A második világháborúban súlyosan megsérült épületek helyreállítása csak az 1970-es években kezdődött el. Schinkel színházát 1979 és 1984 között a külső pontos rekonstrukciója mellett koncertteremmé építették át. A francia dóm felújítása is megtörtént a 80-as években: az épületkomplexumban ma templom, étterem, kilátópont és a hugenottákat bemutató kiállítás található.

A Német dóm helyreállítását 1986-ban még az NDK-ban kezdték meg, s művészeti galériát (Kunsthalle Berlin) szándékoztak benne kialakítani. Az átépítést végül 1993 és 1996 között a berlini székhelyű Jürgen Pleuser Architekten végezte el a Német Szövetségi Parlament (Deutscher Bundestag) megbízásából. A cél egy többszintes modern kiállítótér létrehozása volt, s izgalmas kérdést jelentett, hogy egy ilyen impozáns, de sokáig kihasználatlan épület hogyan tudja befogadni az új funkciót. Fontos szerepet kapott ebben a reprezentációs céllal épült torony, amely a rehabilitálás folyamán megtalálta a maga szerepét: az eredeti állapotában funkciótlan tornyot használták fel közlekedőmagként. Egy látszóbeton pillérekre támaszkodó lépcsőrendszeren közelíthetjük meg a különböző szinteket. A régi és az új szerkezetek elválnak egymástól, mégis harmonikus egységet alkotnak. A vörös téglák és a zsaluzat rajzolatát mutató betonfelületek jól megférnek egymás mellett. A régi templomtérben kialakított szinteket is innen érhetjük el. Az épület vallási funkciót már nem tölt be. Az egykori templom és a torony épületében több szinten „Utak – tévutak – kerülőutak” címmel a német parlamentarizmus történetét és működését bemutató kiállítás látható, amelyet a német parlamentek építészeti, valamint a német dóm építéstörténeti kiállítása egészít ki. Külön érdekessége a parlamenti kiállításnak az a Reichstag ülésterme mintájára kialakított terem, ahol parlamenti ülések napjain figyelemmel lehet kísérni az üléseket, illetve viták szerepjátékok keretében el is lehet játszani az izgalmasabb csörtéket. A kiállításhoz kapcsolódik egy moziterem is, amelyben a parlamentarizmushoz kapcsolódó filmek, filmrészletek láthatók. A legfelső szinten, tulajdonképpen a kupola terében pedig egy kávézó kapott helyet.

4. kép: A torony

5. kép: felületek találkozása

6. kép: Látszóbeton felületek
7. kép: kino

Ha most az épületek után a tér kialakítására vetünk pillantást, abban a 19. század közepétől máig alapvetően kétféle koncepció érvényesült. Az egyik a főként reprezentatív, szépművészeti eszközökkel kialakított díszpark,¹ a másik pedig az épületek homlokzatát, illetve tömegét érvényesítő, egységesen lekövezett tér. Az előbbi jellegzetesen a századforduló tudatos városszépítő törekvéseihez kapcsolódott, 1895-ben valósult meg Hermann Mächtig városi főkertész tervei alapján. Ez a szabályos formákban kialakított, füvesített dísznövény- és virágágyások, szökőkutak és szobrok mellett az egyéb térelemek (világítás, nyilvános illemhely, hirdetőoszlop) összehangolását is jelentette.

A másik koncepcióhoz, vagyis a tér épületek előtti, illetve körüli egységes leburkolásához az első lépést a 30-as évek közepén ugyan a náci építészet tette meg, amikor felvonulási és parkoló célokra le akarták kövezni a teret, ez azonban akkor csak a tér középső részén valósult meg. A háború után csak a 70-es évek végétől került sor a háborúban súlyosan megrongálódott épületek és a tér helyreállítására. Az építész Manfred Prasser és a tájépítészek, Hubert Matthes és Andreas Naumann által kidolgozott tervek és a megvalósítás az 1930-as évekből elrendezést folytatták. A fő vonatkozási pontot az épületek, és pedig elsősorban a Schinkel épülete jelentette, s ezzel együtt egyfajta kora posztmodern historizálás jellemezte,² ami nemcsak a szorosán vett tér, hanem a környező utcák foghíjainak a beépítésében, a városi szövet regenerációjának törekvéseiben is érvényesült. A főhomlokzat portikuszának oszlopkiosztása határozza meg a térburkolat raszteres kialakítását is, ami lényegi módon járul hozzá a tér egységességéhez. A tervezők a többi térelem – pollerek, padok, lámpatestek – megválasztásában is a schinkeli klasszicizálást követték. Az átalakítás lényeges eleme volt a térszint egy vagy két lépcsővel való megemelése, illetve a becsatlakozó utcáktól való elhatárolás, minek folytán a tér egésze akadálymentesen volt bejárható. Ugyanakkor az épületek oldalán és mögött egy fák és parkosítás révén kialakított nyugodtabb zónát alakítottak ki. A fás ligetet szintén raszterben tervezték meg, de a tervezett visszametszhető hársfák túlságosan drága megoldásnak bizonyultak, ezért gömbjuharfákat telepítettek. Ezek ugyan geometrikus formájuk alapján „építészes” fáknek számítanak, lombjuk azonban alacsony növésű, s ekképp gátolja a téren az átlátásokat. Ez, valamint a tér korábbi kiemelésének megszüntetése, akadálymentesítése szerepeltek többek között a 2009-ben és 2010-ben a városvezetés által kezdeményezett, közösségi részvétellel folyó, az átalakítást megalapozónak szánt vitasorozatban. Mivel a német dóm munkálatai során rekonstruálni tudták az 1895-ös díszter egy részét, kimondva vagy kimondatlanul a díszterre alakítás alternatívája is felmerült. A folyamatot elemző tájépítész szerint ennek olyan olvasatát is lehetett adni, mint ami a kelet-német tervezési örökség felszámolására irányult.³ Ez szerinte szerepet játszott abban, hogy a szavazásban résztvevők a változtatások ellen foglaltak állást.

¹ A terek egységes kialakítását a 19. század második felétől az új városirányítási és tervezési intézmények, így a kommunális kertészet létrehozása, a város területén az utcák, terek és kertek kommunális tulajdonba vétele, illetve az egységes beépítési vonal kötelezővé tétele tette lehetővé. A díszter meghatározását Gustav Meyer a következőképpen adta meg „A szép kertművészet tankönyve” c. művében (1860): formájukat „többnyire szabályosan kell kialakítani. Belsejüket pedig fűvel, díszcserje csoportokkal és szabályos alakú virágágyásokkal kell díszíteni.” Idézi: Krosing, Klaus: Schmuckplätze – Ein Beitrag zu einer nachhaltigen Stadtentwicklungspolitik. In: *Berlin im Wandel. 20 Jahre Denkmalpflege nach dem Mauerfall*. Michael Imhof Verlag 2010, 137.

² René Zutz: *Modern-postmoderne Landschaftsarchitektur im Zentrum der Hauptstadt – der Gendarmenmarkt/Platz der Akademie*.

<http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/147742/landschaftsarchitektur-im-zentrum-berlins?p=all11>

³ Zutz, i. m.

8. kép: térburkolat

A tér mai élete mozgalmas, vonzó az atmoszféra, a nyüzsgés, a sok sétálgató, beszélgető, bámészkodó ember. A tér 80-as években, „Schinkel szellemében” tervezett elemeit, így a padokat ugyan megritkították, de az épületek lépcsőire sokan telepednek le megpihenni, és onnan figyelik a téren zajló életet meg persze az épületeket. A téren és környékén számos vendéglátóegység, kávézó csalogatja a vendégeket. Gyakran tartanak különféle kulturális eseményeket, koncerteket, illetve ezen a téren rendezik – mintegy a régi piaci hagyományt folytatva - az egyik legnagyobb karácsonyi vásárt. A kérdés a város, illetve a kerület vezetése számára az, hogyan tartsák kordában a sokféle igényt és megjelenést, hogy megtartsák a tér monumentális és mégis élő jellegét.

FORRÁSOK:

- <http://www.stadtentwicklung.berlin.de/planen/staedtebau-projekte/gendarmenmarkt/index.shtml>
- René Zutz: *Modern-postmoderne Landschaftsarchitektur im Zentrum der Hauptstadt – der Gendarmenmarkt/Platz der Akademie.*
<http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/147742/landschaftsarchitektur-im-zentrum-berlins?p=all>
- Denkmaltopographie Bundesrepublik Deutschland. Denkmale in Berlin. Ortsteil Mitte. Michael Imhof Verlag 2003, 137-147
- Krosingk, Klaus: Schmuckplätze – Ein Beitrag zu einer nachhaltigen Stadtentwicklungspolitik. In: *Berlin im Wandel. 20 Jahre Denkmalpflege nach dem Mauerfall.* Michael Imhof Verlag 2010, 349-356
- Bergdoll, Barry: *Karl Friedrich Schinkel. An Architecture for Prussia.* Rizzoli 1994, 58-64
- http://www.pleuser-architekten.de/projekte/d_dom/dd.htm
- <https://www.gendarmenmarkt.de/german-cathedral-berlin-mitte-english.htm>
- <https://www.bundestag.de/deutscherdom>
- A kiállítás bemutatása:
https://www.bundestag.de/blob/397782/4e00106fd52773caedfbcdd5b0447a1e/flyer_en-data.pdf